

19. YÜZYILDA BİR BÜYÜK FELÂKET: 3 NİSAN 1881 SAKIZ VE ÇEŞME DEPREMİ

Selahattin Satılmış*

Özet

3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme depremi, binlerce insanın hayatını kaybetmesine, onlarca köyün ve mahallenin harap olmasına, on binlerce afetzedenin evsiz kalmasına neden olmuştur. Bu deprem Sakız Adası'nın tarihinde yaşadığı en büyük afet olduğu gibi 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında meydana gelen ikinci büyük depremdir. Deprem sonrasında afetzedelerin iâşe ve iskânı, sağlık hizmetleri, yardım kampanyaları, ihtiyaç maddelerinin tedariki ve dağıtımının organizasyonu önemli meseleler olarak karşımıza çıkmakta olup, afet yönetimiyle ilgili bu konular başka bir makalenin konusunu teşkil etmektedir. Arşiv belgeleri, konsolos raporları ve dönemin ulusal basınından faydalanılarak hazırlanan bu makalede ise Sakız depreminin yol açtığı kayıplar, hasarlar ve deprem sonrasında yaşanan bazı gelişmeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çeşme, Sakız Depremi, Doğal Afet, İzmir*

Abstract

A Big Disaster in the 19th Century: 3 April 1881 The Chios and Tchesme Earthquake

The Chios Earthquake 3 April 1881 caused the death of thousands of people, devastation of tens of villages and districts, tens of thousands of victims to be homeless. The earthquake is the biggest disaster Chios has ever faced in its history as well as it is the second biggest earthquake that took place on the Ottoman lands in the 19th century. The victual and housing, health care, aid campaigns, supply of the basic needs and the organization for distribution of all these has occurred as major issues however all these constitute the topic for another article since they are the subjects of disaster management. In this article which is composed by using the archive documents, consul reports and the national press of the related time, the matters such as the loss and damage that the Chios Earthquake caused and some incidents that took place after the earthquake are dealt with thoroughly.

Key Words: *Çeşme, Chios Earthquake, Natural Disaster, İzmir*

---

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Aksaray. e-posta: selahattinss@yahoo.com.tr, 03822882196

** Bu makale 113K146 nolu ve 19. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri" başlıklı TÜBİTAK projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Giriş

Batı Anadolu kıyısındaki Çeşme kazasının tam karşısında ve 13 km açığında, 841 km²lik bir alana sahip olan Sakız Adası, coğrafi konumu gereği eski dönemlerden beri ticari ve askeri bir öneme haizdir. 1566-1913 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde kalan ada, fetihten sonra Kapudan Paşa Eyaletine sancak olarak bağlanmıştır. 1880-1887 tarihleri arasında yani yıkıcı depremin yaşandığı dönemde, Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilayetinin merkezi konumundadır¹. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Teftiş Memuru ve Miralay Erkan-ı Harb Mehmed Şakir Bey'in, verilen bir görev üzerine yaptığı araştırma ve 19 Mayıs 1881 tarihinde sunduğu layihaya göre depremin yaşandığı sırada Sakız Adası'ndaki nüfus 80.000'den aşağı değildir ve bunun % 95'i Rum'dur. Adanın en önemli mevkii olan Sakız Kalesi içinde yaşayan Müslüman nüfus ise 1500'den ibaret olup, bunların büyük bir kısmı fakirlik içerisinde yaşamlarını sürdürmekteydi². Depremin yaşandığı sırada, İngiltere'nin Sakız ve Çeşme'den sorumlu Konsolos Yardımcısı Anamassaki'nin İzmir Konsolosu George Dennis'e gönderdiği rapora göre adada toplam 74.100³; *The Constantinople Messenger* gazetesinin verdiği bilgilere göre ise 70.000 civarında nüfus yaşamaktaydı⁴.

Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valisi Sadık Mehmed Paşa'nın verdiği bilgilere göre depremin yaşandığı sırada adada Sakız kentinin yanı sıra 59 köy bulunmaktaydı. Bu köyler, mastaki (sakız), dağ ve ova köyleri olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. Sakız kentinin kuzeyinde yer alan 30 dağ köyünden bazıları merkeze 14 saat mesafe uzaklıktaydı. Sakız üretilen 21 köy şehrin güneyine düşmekte idi. Bunlar arasında da şehre 8 saat mesafede olanlar vardı ki, bu durum normal zamanlarda dahi buraların merkezden idaresini zorlaştırmakta idi. 8 ova köyü ise şehre yakın bir sahada toplanmıştı⁵.

Deprem kataloglarını taradığımızda, 3 Nisan 1881 depremi öncesinde Sakız Adası'nda 20 civarında depremin meydana geldiğini tespit edebilmekteyiz⁶. Arşiv belgeleri ve gazeteler de Sakız Adası'nda meydana

¹ Örenç 2009, s.6-10.

² BOA., Y.PRK. ASK., 7/15, 18 C 1298.

³ *The National Archives (TNA.)*, Foreign Office (F.O.), 195/1378, sayı 31, 12 Temmuz 1881.

⁴ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 55, 25 Mayıs 1881.

⁵ BOA., ŞD., 2343/22, 9 L 1298.

⁶ Sakız'daki depremler, MÖ. 20, 20 Mart 1388, 20 Mart 1389, 29 Mayıs 1508, 10 Eylül 1688, 1809, 17 Mart 1820, 28 Aralık 1843, 1 Aralık 1845, 20 Eylül 1859, 17 ve 20 Ağustos 1860, Kasım 1860, 16 Ağustos 1863, 13 ve 19 Ocak 1866, 2 Şubat 1866, 8 Ekim 1871, 5 Kasım 1875, 3 Nisan 1881, 15 Ekim 1883, 12 Nisan 1885, Ağustos 1886, 29 Eylül 1886, 6 Ekim 1886, 18-20 Haziran 1887, 15 Mart 1888, Mayıs 1888, 13-25 Ekim 1889, 26 Mayıs 1890, 26 Mart 1891, 7 Nisan 1891, Mayıs 1895, 1897, 29 Ağustos 1914 tarihlerinde yaşanmıştır. Pınar ve Lahn 1952, s.30-69; Soysal vd., 1983, s.29-64.

gelen bazı depremler hakkında bilgi vermektedir. 7 Temmuz 1853 tarihli *Ceride-i Havâdis* gazetesinin verdiği bilgilere göre Sakız'da birbirini müteakip üç-beş deprem meydana gelmiş, ancak hasara yol açmamıştır⁷. Bahr-i Sefid valilerinden Mehmed Cemaleddin Paşa da 1865 Kasım'ında Sakız Adası'nda birçok artçı şoklarıyla birlikte şiddetli bir depremin yaşandığından bahsetmektedir. Onun verdiği bilgilerden bazı evlerin hasar gördüğünü ve duvarların yıkıldığını, afetzede halkın bir süre çadırlarda konakladığını öğrenmekteyiz⁸. Eski tarihli bir depreme de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberlerinden ulaşmaktayız. Gazetenin 25 Eylül 1878 tarihli haberine göre 15 gündür birbiri ardına hafif şiddetli, hasara yol açmayan depremler meydana gelmiştir. Yine aynı gazetenin haberlerinden 1880 yılı Nisan ve Ağustos ayları ortalarında hafif şiddetli birçok depremin meydana geldiğini öğrenmekteyiz⁹.

Yukarıda bahsi geçen depremlerin hiç birisi yıkıcı nitelikte değildir. Bununla birlikte Bayındırlık Bakanlığı tarafından deprem bilimci Nuriye Pınar ve Ervin Lahn ikilisine hazırlattırılan deprem kataloğunda, 1880 yılının Mart ayında Sakız ve Çeşme'de çok şiddetli derecede bir deprem meydana geldiğinden ve bu depremin büyük bir yıkıma ve 4000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olduğundan bahsedilmiş ise de¹⁰ bu bilgi kesinlikle yanlıştır. Çünkü ne arşiv belgelerinde ne de gazetelerde, belirtilen tarihte Sakız'da herhangi bir depremin meydana geldiğine dair kayıt bulunmamaktadır. Bu derece hasar ve can kaybına yol açan bir depremin resmi yazışmalara ve gazete haberlerine yansımaması mümkün değildir. Kataloğlarda verilen bu bilgiler, muhtemelen makalemizin konusunu teşkil eden yıkıcı nitelikli 3 Nisan 1881 tarihli Sakız ve Çeşme depremiyle karıştırılmıştır. Bununla birlikte Sakız Vilâyeti Başmühendisi Henry'nin verdiği bilgilere göre 1881 yılının Mart ayının ortalarında ve ana depremden önce gürültüler eşliğinde sarsıntılar hissedilmiş, ancak herhangi bir hasara sebep olmamıştır¹¹.

Deprem Saati, Merkezi ve Etki Alanı

Adanın üçte ikisinin harap olmasına sebep olan ana deprem 3 Nisan 1881 Pazar günü saat 14:00 sularında meydana gelmiştir. 45 saniye süren ve doğu-batı istikâmetinde gerçekleşen depremin merkezi adanın güney kısmıdır¹².

⁷ *Ceride-i Havadis*, sayı 231, 30 N 1269.

⁸ BOA., A.MKT.MHM., 346/42, 18 B 1282.

⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 381, 8 L 1296; sayı 555, 11 Ca 1297; sayı 664, 20 N 1297.

¹⁰ Pınar ve Lahn 1952, s.45.

¹¹ Vogt 2001, s.48.

¹² Deprem saati konusunda kaynaklar farklılık arz etmektedir: Deprem Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valisi Sadık Mehmed Paşaya göre ezani saatle 7 (13:47) sularında (O dönemde kullanılan ezani saatte akşam ezanı vakti 0 veya 12'yi göstermektedir. Miladi 3 Nisan tarihinde Sakız adasında

Deprem şiddetli bir gürültü eşliğinde meydana gelmiş ve büyük bir yıkımı beraberinde getirmiştir. Aydın Valisi Mithat Paşa deprem anını ve şiddetini "*bu musibetin derecesi hiçbir tarihte görülmemiş ve işidilmemiş raddede (derecede)*" ve "*nice yüz bin top patlar gibi sadâ ile zuhûr idüb derhal binalar yıkılmağa başlamışdır*"¹³ ifadeleriyle tasvir etmiştir. Deprem, asıl etkisini Sakız Adası ve Çeşme'de göstermekle birlikte Ege Denizindeki diğer adalar ile İzmir ve Aydın'da da kendisini hissettirmiş, hatta buralarda küçük boyutta hasarların oluşmasına yol açmıştır.

Sakız Adası'nı harabeye çeviren ana sarsıntıdan birkaç saniye önce bir öncü şok yaşanmıştır. Dönemin Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valisi Sadık Mehmed Paşa'nın verdiği bilgilere göre bu öncü şok evlerin sıva ve tavanları dökülmesine yol açacak derecede şiddetlidir¹⁴. Depremden önce, deprem habercisi olarak bilinen bazı olaylar yaşandığı görülmüştür: Köpekler ya sarsıntıdan birkaç dakika önce ya da sarsıntı sırasında ilk olarak ulumaya, daha sonra da havlamaya başlamıştır. Ayrıca köpek sesinden önce eşeklerin anırma sesi duyulmuştur¹⁵.

Depremle birlikte yeryüzünde birtakım fiziki değişiklikler meydana gelmiştir. Aya Eleni Burnu yakınlarında 50 metre uzunluğunda gözle görülür bir yarık açılmış ve 5 metre çapında bir göçük oluşmuştur. Deprem, kaynak rejimini de etkilemiştir: Aya Eleni Burnu yakınlarındaki çatlağın bazı yerlerinden bir metreye kadar yükselen, kumla karışık su fişkırmaya başlamıştır. Ayrıca deprem yaşandığında içinde su bulunan birçok kaynak ve çeşme

---

aşam ezanının okunduğu saat akşam 18:47'dir. (yaz saati uygulaması bu dönemde geçerli değildir). Deprem gündüz meydana geldiği için, ezani saatin başlangıcı olan 18.47'ye 12 eklediğimizde 06.47, buna Sadık Paşa'nın depremin yaşandığı saat olarak belirttiği 7 saati eklediğimizde ise 06:47+7=13:47'ye tekabül eder); Aydın Valisi Mithat Paşa'ya ve *Aydın* gazetesine göre ezani saatle 7:15 (14:02)'te; Sakız afetzedelerinden birinin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine verdiği ifadeye göre ezani saatle 7 buçuk (14:17) civarlarında; depremin tanıklarından L.A. Arlaud'a göre 13:50 sularında meydana gelmiştir. Bu kaynaklar depremin saat 14:00 civarında meydana geldiğini gösterirken *The Constantinople Messenger* gazetesi ve deprem kataloglarına göre ise deprem üstte belirtilen vakitten yarım ila iki saat daha erken meydana gelmiştir. Deprem, *The Constantinople Messenger* gazetesine göre 13:30'da; H. Sosyal ve arkadaşlarının hazırladığı kataloğa göre 11:30; Esra Ayhan ve arkadaşlarının hazırladığı kataloğa göre saat 11:40'da meydana gelmiştir. *BOA.*, Y.EE., 78/143, 17 Ca 1298; Y.A.RES., 10/43, 8 Ca 1298; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298, sayı 847, 20 Ca 1298; Vogt 2001, 48; *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 48, 6 Nisan 1881, sayı 53, 11 Mayıs 1881; Soysal vd., 1981, s.59; Ayhan vd. 1988, s.17.

¹³ *BOA.*, Y.A.RES., 10/43, 8 Ca 1298.

¹⁴ *BOA.*, Y.EE., 78/143, 17 Ca 1298; Ana depremde Hisar, Şadırvan, Eminzâde camilerinin kibleleri hasar görmüştür. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298.

¹⁵ Vogt 2001, s.53.

kururken; kullanılmayan kaynak ve çeşmelerden de sular akmaya başlamıştır¹⁶.

Depremın zeminde yol açtığı hasarlar ve deniz seviyesinin yükselmesiyle ilgili olarak *The Constantinople Messenger* gazetesinin verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Bu bilgilere göre deniz seviyesinin yükselmesi sonucunda ada kendiliğinden batmaya başlamış; daha önce 45 kulaç ölçülen boğazların derinliği deprem sonrasında 15 kulaca inmiştir. Ayrıca 10 Nisan’da meydana gelen şiddetli artçı şoklar Sakız’da zeminin bir metre boyutunda açılmasına yol açmıştır¹⁷.

Artçı Sarsıntılar

Sakız ve Çeşme’de büyük zayıyata yol açan 1881 depreminin artçı sarsıntılarının kısa aralıklarla ve çok uzun süre devam ettiğini, resmi yazışmalar ve gazete haberleri üzerinden takip edebilmekteyiz¹⁸. İzmir’den Havas isimli haber ajansına gönderilen yazıda belirtildiği üzere ana sarsıntıdan sonraki 15-20 saniye arasında üç defa, daha sonra ise 250 defa sarsıntının yaşanmıştır. Bu sarsıntıların 30 ila 40’ı en sağlam duvarları dahi yıkabilecek derecede şiddetli gerçekleşmiştir¹⁹. Vilâyet Başmühendisi Henry “...yaklaşık her çeyrek saatte bir...yer yeniden hareketlenerek...ayakta kalmış duvarların yıkılmasına neden oluyordu...” diyerek depremin şiddetli ve sık bir şekilde devam ettiğini vurgulamaktaydı. 5 Nisan’da sarsıntılar hala duvar parçalarını devirecek kadar sık ve şiddetlidir²⁰. Sakızlı bir afetzedenin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine gönderdiği yazıya göre ise 3 Nisan’daki ana sarsıntının hemen akabinde 7-8 şiddetli deprem meydana gelmiş ve artçı şokların ardı arkası kesilmemiştir. 11 Nisan tarihine kadar hafif ve şiddetli olmak üzere günde 10-15 artçı şok yaşanmıştır.

11 Nisan’da meydana gelen şiddetli bir artçı şok ise ana depreme yakın şiddette gerçekleşmiştir. 5 saniye süren ve 3 Nisan’da yıkılmamış olan binaları dahi tahrip eden bu artçı şok can kaybına da yol açmıştır. Bununla birlikte afetzedelerin evlerinde oturmamaları can kaybının az olmasını sağlamıştır²¹. Artçı sarsıntılar devam etmiş; 11 Nisan öğleninden 12 Nisan’ın sabahına kadar tam 68 sarsıntı yaşanmıştır. Şiddetli bir şekilde meydana gelen bu sarsıntılar afetzede halkın korkusunu bir kat daha artırmıştır. Halk paniğe kapılarak kitleler halinde gemilere koşmuştur²². Mayıs ayının 11. gününe gelindiğinde artçı

¹⁶ Vogt 2001, s.52.

¹⁷ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 50, 20 Nisan 1881.

¹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 840, 12 Ca 1298.

¹⁹ BOA., Y.PRK.PT., 1/76, 30 Z 1298.

²⁰ Vogt 2001, 48; Sannav 2004, 127.

²¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847, 20 Ca 1298.

²² Vogt 2001, s.48.

şokların sayısında ve şiddetlerinde azalma başlamıştır. Artık günde bir-iki, en fazla yedi defaya kadar düşen artçı şokların şiddetlerinin de öncekilere göre giderek hafiflemeye başlaması depremle yaşamaya alışan halkın korkusu da nispeten azaltmıştır²³. Bununla birlikte ara ara bazı şiddetli depremler de meydana gelmiştir. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre 11 Haziran'da Çeşme'de meydana gelen deprem binalarda hasara yol açmış, çevrede de hissedilmiştir²⁴.

Kaynaklar Ağustos ayının ortalarında Sakız'da hasara sebep olan şiddetli sarsıntıların meydana geldiğini göstermektedir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre, 17 Ağustos sabahı meydana gelen depremde, bir binanın inşası için kurulmuş iskelenin yıkılmasıyla yere serilen iki işçi hayatını kaybetmiştir. 20 Ağustosta ise Çeşme ve civarında şiddetli bir sarsıntı hissedilmiştir²⁵. 25 Ağustos'ta yine bir sarsıntı meydana gelmiştir. Ayın 26'sında meydana gelen birbirini izleyen üç sarsıntıdan sonuncusu ise çok şiddetli gerçekleşmiştir. Öyle ki, kaynaklar bu artçı şokların 3 Nisan'dan itibaren yaşanan en şiddetli sarsıntı olduğunu belirtir. Bu depremde 3 Nisan'dan itibaren ayakta kalabilen birçok ev yıkılmış ve 3 kişi hayatını kaybetmiştir²⁶. İnsanların yine paniğe kapılarak sağa sola koşuşturduğu bu sarsıntı hakkında İngiltere Konsolos Yardımcısı Anamassaki, kayda değer bir hasar oluştuğunu, halkın hâlâ ümitsizlik içinde olduğunu ifade etmiştir²⁷. Artçı şokların depremden sonra neredeyse kesintisiz ve şiddetli bir şekilde devam etmesi neticesinde binaların üzerindeki hasar daha da büyümüştür. Bu bağlamda özellikle 11 Nisan ve 26 Ağustos 1881 tarihlerinde yaşanan depremler, ana depremde sağlam kalan binaların ve çatlayan duvarların yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.

8 Eylül tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberinden, Çeşme ile civarındaki adalarda sarsıntıların şiddetli ve sık bir şekilde devam etmekte olduğunu öğrenmekteyiz. Sakız'da 5 Eylül gecesi ve 7 Eylül akşamında iki sarsıntı daha meydana gelmiştir. Bunlardan ikincisi çok daha şiddetlidir. Ayrıca günde 8-10 hafif sarsıntının yaşandığı, Sakız'dan gelen haberler arasındadır²⁸. Bu sırada sarsıntılar sadece Sakız ve Çeşme'de değil, buralara yakın adalarda ve anakaralarda da meydana gelmiştir. Örneğin 12 Ağustosta Midilli'de bir sarsıntı meydana gelmiş ve az da olsa hasara yol açmıştır. 7 Eylül tarihli gazete haberleri Sakız civarındaki adalarda depremler yaşandığını duyurmuştur²⁹.

²³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 864, 12 C 1298.

²⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 894, 17 B 1298.

²⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 954, 29 N 1298.

²⁶ Vogt 2001, s.49-50.

²⁷ TNA, F.O., 195/1378, sayı 39, 28 Ağustos 1881.

²⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 965, 14 L 1298.

²⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 949, 23 N 1298, sayı 964, 13 L 1298.

Birkaç aylık süreçte yeniden deprem meydana geldiğine dair bilgi bulunmamakla birlikte 1882 yılının Ocak ayının başlarında sarsıntılar yeniden kendini göstermiştir³⁰.

Artçı şokların depremden sonraki ilk aylarda sık bir şekilde, uzun süre devam etmesi ve özellikle bunlardan bir kısmının şiddetli bir şekilde yaşanması halkta belli bir süre tedirginliğe sebep olmuştur. Nitekim Sakız ve Çeşmede depremden sağ kurtulan halktan evleri sağlam kalanlar bile uzun bir süre evlerine girmeye cesaret edememiş ve açıkta gecelemeği tercih etmişlerdir. Dolayısıyla 3 Nisan 1881 tarihli Sakız depremi ve çok uzun süren artçı şokların psikolojik etkileri ağır olmuştur. Bu konuda Doktor H. Schwarz: "...sık sık tekrarlanan şiddetli sarsıntılar birçok sinir hastalığına yol açtı...genç kadınların büyük bir bölümü depremden sonra hastalandı, bazıları saraya tutuldu, bazılarında ise spazmlar görülmeye başlandı..." diyerek bu sıkıntılı süreci özetlemiştir³¹. Bunların yanı sıra *The Eastern Express* gazetesinin verdiği bilgilere göre, Sidney Smith isimli bir şahıs, bölgede yakın bir zamanda yeni bir büyük depremin meydana gelebileceği yönünde bir öngörude bulunmuş, onun bu öngörüsü de deprem bölgelerindeki insanları daha fazla rahatsız etmiştir. Çeşme halkının korkusu ve Sidney Smith'in öngörüsü Sakız ve Çeşme'yi yerle bir eden depremden iki buçuk yıl sonra, 15 Ekim 1883 tarihinde gerçekleşmiş ve Sakız'da da hissedilen bu deprem Çeşme ve Urla arasındaki köylerin hepsini yerle bir etmiştir³².

Afetzedelerin bir kısmı, yıkıcı nitelikteki 3 Nisan depremi ve bunun akabinde meydana gelen şiddetli artçı şokların yol açtığı korku ve panik nedeniyle çareyi adadan kaçmakta yani başka yerlere göç etmekte bulmuştur. Yaver-i Şehriyari Binbaşısı Hüsnü Bey'in 7 Nisan 1881 tarihinde verdiği bilgiye göre "adadaki afetzedeler akın akın göçe devam etmektedirler"³³. Artçı şokların şiddetle devam ettiği ve panik ortamının sürdüğü 12 Nisan 1881 tarihinde, adada yaşayan Patrinus isimli bir rahibin "Sakız Adasının tamamen batacağını" iddia etmesi Sakız'daki kargaşa ortamını daha da derinleştirerek adadan kaçışları hızlandırmıştır. Sakız'daki devlet adamları tarafından yapılan nasihat ve ikna gayretleri bu kaçışı önlemeye yeterli gelmemiştir. Öyle ki *The Constantinople Messenger* gazetesi 13 Nisan 1881 tarihinde, yani rahibin açıklamalarının ertesi günü ada sakinlerinin İzmir'e gitmek için kalabalıklar halinde sahilde toplandığı bilgisini vermektedir. Depremden sonra Sakız'da görev yapan Tabib-i Evvel Namık Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıya

³⁰ Vogt 2001, s.49-50.

³¹ Vogt 2001, s.53.

³² *The Eastern Express*, Vol III, sayı 42, 17 Ekim 1883. Bu deprem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Satılmış, 2012a, s.503-527.

³³ BOA., Y.A.RES., 10/43, 8 Ca 1298.

göre Batum Vapuruyla göç eden halktan başka Nemçe ve Rusya vapurları ile tüccar kayıkları sayesinde 700-800 kişi bu şayanın hemen ardından adayı terk etmiştir. *The Constantinopole Messenger* gazetesinin verdiği bilgiye göre 12 Mayıs 1881 tarihi itibarıyla adadan göç edenlerin sayısı 10.000 gibi devasa bir rakama ulaşmıştır³⁴. Bu göçlerin daha sonraki süreçte de devam ettiği anlaşılmaktadır.

Deprem ve sonrasında meydana gelen gelişmeler Sakız Adası'nın demografisinde ciddi bir değişime sebep olmuştur. Ada, deprem öncesinde 70.000 civarında olan nüfusunun³⁵ nerdeyse yarısını depremde yaşanan ölümler ve sonrasında yaşanan göçler nedeniyle kaybetmiştir. 1884 yılında yapılan resmi nüfus sayımına göre Sakız Adası'nın toplam nüfusunun 36.532 olduğunu dikkate aldığımızda nüfustaki ciddi düşüş açıkça görülür³⁶. Depremde 5.478 insanın hayatını kaybettiği³⁷ göz önüne alındığında 28.000 civarında insanın da büyük bir olasılıkla deprem sonrasında adadan kaçtığı tahmin edilebilir.

Sakız Adası'nda Meydana Gelen Zayiât

Deprem sonrası Sakız'dan gelen ilk haberler can kaybı ve hasarın çok fazla olduğu yönündedir. Mesela depremin hemen akabinde inceleme yapmak üzere İzmir'den Sakız'a gönderilen Miralay İsmet Bey, hazırlamış olduğu raporunda “telefatın 20.000 civarında olduğundan ve 5.000 evin bulunduğu bir köyde sadece 150 kişinin kaldığından” bahsetmiştir³⁸. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin *İmpartial* gazetesinden aktardığı habere göre ise adada depremde hayatını kaybedenlerin sayısı 7-8 bin civarındadır³⁹. Bilgi kirliliğinin yaşandığı depremin ilk günlerinde açıklanan bu türden bilgiler, kulaktan duyma ya da yeterli inceleme yapılmadan bir tahmin yürütme yoluyla elde edildiğinden gerçekleri yansıtmamaktadır. Zaman geçtikçe depremin verdiği zayıyat da daha net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.

İngiltere'nin İzmir Konsolosu George Dennis, İstanbul'da bulunan Büyükelçi Earl of Dufferin'e gönderdiği 12 Temmuz 1881 tarihli raporunda, 3 Nisan depremine ilişkin bazı istatistiki bilgiler vermektedir. Konsolos Dennis, bu bilgileri Sakız ve Çeşme'den sorumlu yardımcısı Anamassaki'nin kendisine gönderdiği rapordan elde etmiştir. Rapora göre Sakız Adası'nda yaşayan 74.100

³⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 6/72, 13 Ca 1298; Y.EE., 78/143, 17 Ca 1298; *The Constantinopole Messenger*, Vol I, sayı 50, 20 Nisan 1881, sayı 55, 25 Mayıs 1881; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847, 20 Ca 1298.

³⁵ BOA., Y.PRK. ASK., 7/15, 18 C 1298; TNA, F.O., 195/1378, sayı 31, 12 Temmuz 1881.

³⁶ BOA., Y.MTV., 17/28, 13 Ca 1302; H. 1302. *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Salnamesi*, 80-88.

³⁷ *The Constantinopole Messenger*, Vol I, sayı 51, 27 Nisan 1881.

³⁸ BOA., Y.MTV., 6/4, 6 Ca 1298.

³⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847, 20 Ca 1298.

nüfustan 5.003'ü depremde hayatını kaybetmiş, 1.439 kişi de ağır bir şekilde yaralanmıştır. Bu rakamlara göre adada yaşayanların % 6,75'i depremde yaşamını yitirmiştir. Çeşme ve civarındaki zayıat ise daha azdır. Buralarda yaşayan 45.877 nüfustan sadece 55 kişi hayatını kaybederken, 145 kişi de ağır bir şekilde yaralanmıştır⁴⁰. 27 Nisan tarihli sayısında güvenilir ve yeni bir istatistiğe ulaştığını bildiren *The Constantinople Messenger* gazetesi ise toplam 5.478 insanın hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Bundan iki hafta önceki 15 Nisan tarihli sayısında ise Sakız'da 400 kişinin ağır, 2000-3000 arasında kişinin de daha hafif şekillerde yaralandığını ve en az 50.000 afetzedenin evsiz kaldığını duyurmuştur⁴¹.

3 Nisan 1881 Sakız depremi, can kaybı ve meydana getirdiği hasar bakımından 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşanan en büyük ikinci depremdir. Sakız depreminde en az 5.000 insan hayatını kaybederken ve adanın üçte ikisi harap olurken, 1822 yılında Halep'te meydana gelen çok yıkıcı bir depremde 20.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1851 Fethiye depreminde 57-59; 1855 yılında Bursa'da iki ay arayla meydana gelen yıkıcı iki depremden birincisinde 300 civarında, ikincisinde 1.300-2.000; 1859 Erzurum depreminde en az 320; 1867 Midilli depreminde 70-80; 1872 Antakya-Halep depreminde 1.000; 1883 Çeşme ve Urla depreminde 59 kişi; 1894 İstanbul depreminde 170 ila 474 arasında; 1898 Balıkesir depreminde 44; 1899 yılında Aydın-Denizli depreminde 900'ün üzerinde insan hayatını kaybetmiştir⁴². Can kayıplarını dikkate aldığımızda 1881 Sakız depreminin, 1822 Halep depremi haricindeki depremlerin hepsinden çok daha şiddetli bir şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Sakız depreminde en fazla hasar gören yerlerinden birisi, adanın merkezi olan Sakız kentidir. *The Constantinople Messenger* gazetesinin haberine göre depremin yaşandığı sırada kentte 6.000 civarında ev bulunmaktaydı. Depremde büyük çoğunluğu taştan yapılmış sağlamca binaların en az üçte ikisi tamamen yıkılırken, diğerleri de çeşitli derecelerde hasar görmüş, kentte içinde oturulabilecek hiçbir ev kalmamıştır⁴³. Depremin hemen akabinde inceleme yapmak üzere İzmir'den Sakız'a gönderilen Miralay İsmet Bey'in raporunda belirttiği üzere sadece Müslümanların yaşadığı Sakız Kalesi'nin içindeki evlerin tamamı yıkılmıştır. Depremde ölen Müslüman sayısı görece çok olmuştur.

⁴⁰ TNA, F.O., 195/1378, sayı 31, 12 Temmuz 1881.

⁴¹ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 50, 20 Nisan 1881; sayı 51, 27 Nisan 1881

⁴² *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 610-619, 5-18 Za 1283; Satılmış 2012a, s.508; Satılmış 2012b, s.24, 68; Yılmazçelik 2005, s.676-679; Oğuzoğlu 2000, s.72-80; Yıldız 2001, s.124-130; Özcan 2002; Tozlu 2001, s.93-118; Alkan 1999, s.11-17; Öztin 1994, s.11-17; Yazıcı 2001, s.153-195.

⁴³ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 48, 6 Nisan 1881.

Çünkü Kale içindeki sokaklar oldukça dar olduğundan deprem anında kendisini dışarıya atan Müslümanlar bina yıkıntıları altında kalmaktan kurtulamamıştır. Bununla birlikte kale içinde bulunan asker ve mühimmata bir zarar gelmemiştir. Sadece bir asker kafasına isabet eden taş parçası nedeniyle yaralanmıştır. Sakız Kalesi'nde bulunan cephane ve diğer patlayıcı mühimmatın tahliyesi mümkün olur ise İzmir Kalesi'ne naklinin gerektiği vurgulanmıştır⁴⁴.

Depremde adanın merkezi olan Sakız kentindeki kamu binalarından çoğunun yıkıldığına şahit olmaktadır. Bunlar arasında vilayet ve liva hükümet daireleri, hapishane, zabtiye koğuşları, Yıldız Karakolhanesi, evrak mahzeni, istinaf ve bidayet mahkemeleri, rüsumat dairesi, yangın tulumbaları binası, Osmaniye Camii, Orhaniye Camii, Süleymaniye Camii, Aya Viktorya Kilisesi, Aya Yakus Kilisesi, Latin mezhebi mensuplarına ait bir kilise, Rumlara mahsus 2 erkek ve 1 kız okulu, hastane, kütüphane, metropolithane bulunmaktadır⁴⁵. 1883 yılı Şubat'ına kadar 34 kilise ve caminin tamir edildiği bilgisinden yola çıkarak, en az bu sayıda mabedin 1881 depreminde hasar gördüğü söylenebilir⁴⁶.

The Constantinople Messenger gazetesine Sakız'daki muhabirleri tarafından gönderilen 21 Nisan tarihli bir mektuba göre felaketin yaşandığı sırada şehir merkezinde 18.000 nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun 960'ı depremde hayatını kaybederken, 150 kişi de yaralanmıştır⁴⁷. Diğer bir ifadeyle şehir merkezi, nüfusunun % 5,3'ünü depremde yaşanan ölümler nedeniyle kaybetmiştir. Deprem sonrasındaki kargaşa sırasında göç edenleri dikkate aldığımızda, bu oranın daha da yükseleceği muhakkaktır. Nitekim 1884 yılı sayımına göre ada nüfusunun 11.377'sini Sakız'ın merkezinde yaşayanlar oluşturmaktaydı. Aradaki 6.650 civarındaki nüfus kaybının 960'ı depremde hayatını kaybedenler oluşturmakla birlikte⁴⁸ geri kalanının da ada dışına göç ettiği düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle depremin kentin demografisini ciddi şekilde etkilediği ve ada merkezini % 35 civarında bir nüfus kaybına uğrattığı söylenebilir.

Sakız Adası'nın merkezinin yanı sıra adadaki köylerin önemli bir kısmı da depremden büyük ölçüde etkilenmiş, hatta bazı köyler tam bir harabeye

⁴⁴ BOA., Y.MTV., 6/4, 6 Ca 1298; Y.A.RES., 10/43, 8 Ca 1298.

⁴⁵ BOA., İ.DH., 830/66836, 27 B 1298; İ.DH., 836/67296, 16 Za 1298; İ. DH., 841/67641, 11 M 1299; İ.DH., 888/70691, 27 Ş 1300; İ.DH., 910/72295, 13 Ca 1301; İ.DH., 979/77322, 8 Ca 1303; İ. ŞD., 58/3326, 16 C 1299; İ.ŞD., 65/3849, 4 M 1301; İ.ŞD., 72/4222, 21 Ra 1302; BEO., 968/72579, 23 M 1315; İ.HR., 297/18826, 12 Ş 1302; İ..MMS., 79/3464, 14 Ş 1302.

⁴⁶ BOA., Y.PRK.UM., 5/71, 30 Ra 1300.

⁴⁷ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 51, 27 Nisan 1881.

⁴⁸ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 51, 27 Nisan 1881; Öreç 2009, 6-10.

dönmüştür. Depremden en fazla zararı gören güneydeki köyler olmuştur⁴⁹. *İmpartial* gazetesinin haberine göre depremden zarar gören köylerin sayısı 42'dir⁵⁰. Benzer bilgilere *The Constantinople Messenger* gazetesine gönderilen 15 Nisan tarihli özel bir mektupta da yer verilmektedir. Mektubu gönderen kişi, adanın en çok yıkıma uğrayan merkez bölgesini gezdiğini, mastika bölgesindeki 20 köyde ve Kambos isimli bölgedeki 10 köyde, nerdeyse geriye bir evin bile ayakta kalmadığını belirtmiştir. Habere göre bu iki bölge, nüfusunun % 30'unu kaybetmiştir⁵¹. Bu cümleden yola çıkarak 59 köye sahip olan adanın önemli bir bölümünün depremden derinden etkilediğini söylemek mümkündür.

Sakız Adası'ndaki köylerde meydana gelen zayıyat hakkında, afetzedelerin durumunu araştırmak ve onlara yardım etmekle görevli ekibi taşıyan Merih Korvetinin kaptanı Şakir Bey'in hazırladığı istatistik çok önemli bilgiler vermektedir. 5 Nisan Çarşamba yani depremin dördüncü günü Sakız'a ulaşan Şakir Bey, Cezâyir-i Bahr-i Sefid valisinin talimatı üzerine 10 Nisan 1881 tarihinde Sakız mutasarrıfı Miltiyadi Paşa, Yâverân-ı Hassa-i Hazret-i Şahânedan Kaim-i makâm Ahmed Bey, bazı memurlar ve 5 hizmetli ile birlikte Sakız Adası'nın kıyısında bulunan köyleri dolaşmıştır. Altı gün süren bu yardım ve inceleme seyahatinde ziyaret edilen köylerin mesulleri ile görüşmüş ve ihtiyaçları nispetinde erzak ve eşya bırakılmıştır. Şakir Bey'in kaleme aldığı bu istatiki belge adadaki 59 köyün 32'sini kapsamaktadır. Bu köyler daha çok sakız üretilen güneydeki mastika köyleri ile şehir merkezinin yakınındaki ova köyleridir. Belgede 32 köyün her birinde depremde kaç kişinin hayatını kaybettiği, kaç kişinin enkaz altında kaldığı, kaç kişinin kurtarıldığı ve kaç kişinin adayı terk ettiğine dair ayrıntılı bilgiler sunulmuştur:

Şakir Bey'in hazırladığı istatistiğin tarihi, bilgilerin güvenilirliği açısından önemlidir. Çünkü depremin üzerinden ne kadar fazla süre geçerse bilgi eksikliği o derece giderilecek, bununla doğru orantılı olarak kaynağın güvenilirliği de artacaktır. Şakir Bey'in, bu istatistiği 10-15 Nisan tarihleri arasında yani depremden sonraki ikinci haftada ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu sırada enkaz kaldırma çalışmalarının sona ermediği, enkazdan henüz çıkarılamayan ölü sayısına dair bilgilerin verilmesiyle sabittir. Diğer taraftan istatistiğin hazırlandığı sırada henüz adadan göçlerin yoğunlaşmaya başladığı ve büyük bir hızla devam ettiği bilinmektedir⁵². Bu nedenlerle Şakir Bey'in istatistiğinde, hayatını kaybedenlere ve adayı terk edenlere dair verilen sayıları asgari rakamlar olarak kabul etmek gerekir. Bununla birlikte istatistik köylerin zayıyatı hakkında fikir edinebilmemiz açısından büyük önem arz etmektedir.

⁴⁹ BOA., Y.EE., 78/143, 17 Ca 1298.

⁵⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847,20 Ca 1298.

⁵¹ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 50, 20 Nisan 1881.

⁵² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847, 20 Ca 1298.

Selahattin Satılmış

Tablo 1: 1881 Depreminde Sakız Adası Köylerinde Ölü, Yaralı ve Sağ Kurtarılanların Sayısı

Köy ismi	Enkazdan çıkarılan ölü sayısı	Enkazdaki ölü sayısı	Ölüm ölü sayısı	Yaralı sayısı	Adayı terk edenlerin sayısı	Kurtarılanların sayısı	Ölü sayısı	Yaralı Sayısı
Tiymina (Thymiana)	-	211	211	20	-	1460	300	180
Yeniköy (Neamoni)	130	20	150	40	-	1200	200	100
Halikya (Halokiyos) (Halkios)	19	1	20	18	-	meçhul	Üç köydeki ölü sayısı 1000 civarında	
Vasilyonoko-Vasilivnika (Vassileoniko)	63	4	67	15	-	643		
Ververato	106	15	121	15	8	245		
Cecifya (Diefcha)	80	10	90	-	-	253		
Kalimasya (Kallimasia)	328	120	448	72	10	1204	400	200
Dafnona (Dafnonas)	-	15	15	30	-	300		
Tolopotami (Tholopotami)	60	140	200	100	-	1010	200	
Mirmiği (Myrmighi)	29	19	48	10	-	224		
Vavilü (Vavili)	19	107	126	30	-	380		
Monastraki	15	65	meçhul	-	70	15		
Nenita	105	205	310	93	-	1250	1000	
Katarahiti (Kataraktis)	49	31	80	18	-	500	15 ev halkı	
Yayistra (Eistra)	6	9	15	6	-	110		
Aya Kipsir Monastari	2	-	2	2	-	16		
Akoditima (Exo Didyma)	19	33	52	18	-	142		
Mesaditima	23	48	71	25	-	380		
Kemsiti	93	50	143	20	-	303		
Vono (Vouno) (Vunos)	35	10	45	12	-	400		
Filatsiya (Flatsia)	20	20	40	15	-	200		
Kalamoti	43	17	60	6	-	1300	ölü az	yaralı çok
Armolya	25	5	30	26	-	450		
Kamarossa	1	-	1	-	-	800		
Alata (Elata)	-	-	-	-	-	-		
Liti (Lithi)	19	4	23	7	-	600		
Anavakya	7	1	8	12	-	200		
Avgonimo (Avgonima)	-	40	40	10	-	400		
Pirgi (Pyrgi)	-	-	-	4	-	1900		
Olimpoz (Olympi)	-	-	-	2	-	1000		
Mesta	1	1	2	1	-	960		
Patrika	1	2	3	7	-	250		
Toplam	1298	1.203	2.421	634	88	8.738 ⁵³		

⁵³ BOA., Y.A.RES., 10/30, 3 Ca 1298.

Şakir Bey'in istatistiğine göre adadaki 32 köyde depremde ölenlerin toplam sayısı 2.421'dir. Bu rakama, toplam ölü sayısı kısmındaki hanesi "meçhul" olarak geçen Monastraki köyündeki zayıat dâhil değildir. Bununla birlikte aynı istatistikte adı geçen köye ait enkazdan çıkarılan (15) ve çıkarılmayan (65) ölü sayısının verildiğini, ancak toplam rakama dahil edilmediğini görmekteyiz. Bu rakamları da eklediğimizde istatistikte verilen ölü sayısının aslında 2.501 olduğunu görülür. İstatistiğe göre 32 köydeki yaralıların sayısı ise 634'tür.

Şakir Bey'in ifadesine göre Kalamoti ve Nenita köyleri nerdeyse tamamen harap olmuştur. Yukarıdaki istatistiğe baktığımızda Sakız Adası'ndaki köylerden en fazla zayıatı 448 kayıpla Kalimasya'nın, 310 kayıpla Nenita'nın⁵⁴, 211 kayıpla Tiymina'nın, 200 kayıpla Tolopotami'nin verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu istatistikte sağ kurtulanların sayısına yer verilmesi depremin köylere ne derecede zarar verdiğini ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Ölenlerin sağ kurtulanlara oranı, Ververato'da 121/245 (ayrıca 15 yaralı var); Cecifya'da 90/253; Vavilü'de 126/380 (ayrıca 30 yaralı var); Monastraki'de 15/80; Akoditima'da 52/142; Kemsiti'de 143/303 (ayrıca 20 yaralı var)'tür. Bu oranlar göstermektedir ki, yukarıda isimleri geçen köylerde nüfusun yarısı ya da üçte biri hayatını kaybetmiştir. Bu da bahsi geçen köylerin harabeye döndüğünü anlamına gelmektedir. 32 köyde ölenlerin sayısını bu köylerde yaşayan insanların sayısına oranladığımızda ise depremdeki can kaybının bahsi geçen bu köylerin nüfusunda % 12 civarında bir azalmaya neden olduğu söylenebilir⁵⁵.

Yukarıdaki istatistikte 32 köyden adayı terk edenlerin sayısı toplam 88 olarak verilmiştir ki⁵⁶, bu sayı çok eksiktir. Bu eksiklik istatistiğin erken bir tarihe ait olmasıyla alakalıdır. Nitekim daha önce bahsi geçtiği üzere Nisan ayının ortalarından itibaren adayı terk edenlerin sayısı giderek artmıştır. *The Constantinople Messenger* gazetesinin 12 Mayıs 1881 tarihinde elde ettiği bilgiye göre, bu tarihe kadar adadan göç edenlerin sayısı 10.000 gibi devasa bir rakama ulaşmıştır⁵⁷.

The Constantinople Messenger gazetesi, Şakir Bey'in istatistiğinde yer almayan adanın en büyük iki köyü hakkında bilgiler vermektedir. Sakız'dan bir muhabirin 21 Nisan tarihinde bu gazeteye gönderdiği yazıya göre şehir merkezinin biraz kuzeyinde yer alan ve adanın en güzel ve en büyük köyü olan Vronodos depremde ağır yara alan köylerden biridir. Vronodos'da yaşayan

⁵⁴ *The Constantinople Messenger* gazetesinin 13 Nisan tarihli sayısına göre 2500 nüfuslu Kalimasya'da 750; tamamen harap olan 3000 nüfuslu Nenita'da 350 insan hayatını kaybetmiştir. *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 49, 13 Nisan 1881.

⁵⁵ BOA., Y.A.RES., 10/30, 3 Ca 1298.

⁵⁶ BOA., Y.A.RES., 10/30, 3 Ca 1298.

⁵⁷ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 55, 25 Mayıs 1881

7.500 nüfustan 290'ı hayatını kaybetmiştir. Ayrıca muhabir enkaz kaldırma çalışmalarının henüz sona ermediğini, enkaz altında daha çok sayıda cesedin olduğunu bildirmiştir. Köydeki 1300 ev tamamen mahvolmuş, geri kalanları da kullanılamaz hale gelmiştir. Köydeki görkemli bir yapı olan St. George Kilisesi tamamen yıkılan binalar arasındadır. Bununla birlikte 150 fit yüksekliğindeki kuleler hiçbir zarar görmeden ayakta kalmayı başarmıştır. Gazetenin hakkında bilgi verdiği ikinci köy, adanın batısında, 5500 kişinin yaşadığı Sakız'ın ikinci büyük köyü olan Volisso (Volyssos)'dur ki, burada hayatını kaybeden kimse olmamıştır⁵⁸.

İmpartial gazetesi de bazı köylerdeki zayıat hakkında önemli bilgiler paylaşmıştır. *İmpartial* gazetesinin de Şakir Bey'in istatistiğinde yer almayan Kını (Koini), Neokori, Vosilos, Seminya gibi bazı köyler hakkında bilgiler verdiğini görmekteyiz. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin bu gazeteden yaptığı alıntıya göre, Kını'da bulunan 80 evden 77'si harap olmuş, geri kalan üç ev de kullanılamaz hale gelmiştir. Köydeki can kaybı ise 80'den fazladır. Vosilos'da 150 aileden 130'u hayatını kaybetmiş, 100 kadar kişi yaralanmıştır. Neokori köyünde yaşayan 1500 nüfusun 200'ü hayatını kaybetmiş, 100'ü yaralanmıştır. Seminya köyünde yaşayan 60 kişiden 40'ı hayatını kaybederken, 12 kişi yaralanmıştır. Kombos mahallindeki 300 evin tamamı harap olmuştur. Burada 150 kadar kişi hayatını kaybetmiştir. Bir miktar da yaralı bulunmaktadır. Lepovadya (Leptopodha), Gardalilü, Maniko, Şorya, Armolya (Armolia) Neamoni (Yeniköy), Didima, Verondadi (Vrondados), Sikladya (Sikiada, Sykousis), Aya Yorgi (Ag. Georgios) köylerinde yaşam süren halkın % 10'u depremde hayatını kaybetmiştir. *İmpartial* gazetesinde Şakir Bey'in istatistiğinde de yer alan bazı köyler hakkında da bilgi bulmaktayız. Gazete, tamamen harap olan Nenita'daki zayıat hakkında çok daha yüksek bir rakam vermektedir: 4000 kişinin yaşadığı bu köy 1000 insanını depremde kaybetmiştir. Tamamen harap olan yerlerden Tolopotami'de 200 kişinin hayatını kaybettiği yönündeki bilgi ise Şakir Bey'in bu köy hakkında verdiği rakamı doğrulamaktadır⁵⁹. *İmpertial* gazetesi muhabiri ilk zamanlar depremin en etkili olduğu köyleri Sarkios, Kalamassia, Vassilonico ve Ververato olarak belirlemiştir⁶⁰.

İzmir'den Havas isimli haber ajansına gönderilen yazıda ise daha önce ismi geçmeyen Pityos köyünün tamamen harap olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca bu yazıda Kambos, Dafnona, Kardemile ve Vouna ve Tolopotamus köylerinin de harap olduğu belirtilmiştir⁶¹.

⁵⁸ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 51, 27 Nisan 1881.

⁵⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847, 20 Ca 1298.

⁶⁰ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 48, 6 Nisan 1881.

⁶¹ *BOA.*, Y.PRK.PT., 1/76, 30 Z 1298.

Kaynakları toplu olarak değerlendirdiğimizde, adadaki 59 köyden 30 kadarının tamamen, 10-15 kadarının kısmen harap olduğunu, geri kalanlarının ise fazla etkilenmediğini söyleyebiliriz. Deprem en fazla adanın güney, orta ve doğu kısımlarını etkilemiştir. Nitekim bu kısımlarda yer alan köyler tam bir harabeye dönerken, adanın güney batısında yer alan Pirgi, Olimpoz, Mesta, Patrika, Alata gibi köyler hasar görmeye birlikte buralarda can kaybı sadece birkaç kişiyle sınırlı kalmıştır. Adanın batısında yer alan köylerden Volissos'da can kaybı yaşanmamıştır⁶². Kaynaklar Limnia, Pyrgos, Sidiounda gibi batıdaki köylerin hasar gördüğünden hiç bahsetmemiştir. Depremden en az etkilenen yerlerin adanın en kuzeydeki köyler olduğunu Cezâyir-i Bahr-i Sefid valisi Sadık Mehmed Paşa'nın yazıları ve gazete haberleri de teyit etmektedir⁶³.

Depremde Sakız'da evleri yıkılarak açıkta kalanların sayısı konusunda tarihsel kaynakların birbirleriyle çeliştiği görülmektedir. Depremi yaşadığı gün Vali Sadık Paşa'nın İstanbul'a çektiği telgrafta Sakız'da açıkta kalanların sayısının 20.000 ila 30.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir⁶⁴. Rum Ortodoks Patriğinin teşekkür arzında da 30.000 civarında afetzedenin açıkta kaldığından bahsedilmiştir. Rum Patriğinin arzı da depremin ilk günlerine aittir⁶⁵. *The Constantinople Messenger* gazetesi 15 Nisan tarihli sayısında, son ve güvenilir bir istatistike göre afetzedelerin sayısının en az 50.000 olduğunu bildirmiştir⁶⁶.

Çeşme ve Alaçatı'da Meydana Gelen Zayiât

Sakız Adası'nda binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olan 3 Nisan 1881 depremi, Çeşme, Alaçatı ve Çiftlikköy'de de büyük bir yıkıma sebep olmuştur. İzmir'den Havas isimli haber ajansına gönderilen yazıda anakara tarafındaki zayıat ve hasarlar hakkında bilgiler verilmiştir. Çeşme'nin doğu tarafında bulunan 2.600 evden 1.000'i yıkılmış ve geri kalanı hasar görmüştür. Burada 5 kişi hayatını kaybederken, 40 kişi yaralanmıştır. Alaçatı nahiyesinde bulunan 1800 evden 800'e yakını harap olmuş, geri kalanı ise oturulamaz hale gelmiştir. Alaçatı'da 22 kişi hayatını kaybederken, toplam 300 kişi yaralanmıştır. Çiftlikköy isimli köyde bulunan 900 evin tamamı harap olmuştur. Burada 23 kişi hayatını kaybederken 150 kişi de yaralanmıştır. Etrafta bulunan diğer köylerde ise pek fazla hasar meydana gelmemiştir. Çeşme kazasının tamamındaki zayıat ve hasar durumuna baktığımızda ise ölü sayısı 50, yaralı sayısı 490'dır. Kazadaki evlerin 2700'ü tamamen harap olurken, geri kalanları büyük oranda hasar görmüştür⁶⁷.

⁶² *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 51, 27 Nisan 1881.

⁶³ BOA., Y.EE., 78/143, 17 Ca 1298; *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 50, 20 Nisan 1881.

⁶⁴ BOA., Y.A.RES., 10/30, 3 Ca 1298.

⁶⁵ BOA., İ.DH., 827/66601, 17 Ca 1298.

⁶⁶ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 50, 20 Nisan 1881.

⁶⁷ BOA., Y.PRK.PT., 1/76, 30 Z 1298.

Diğer kaynaklardaki veriler de bu rakamlarla örtüşmekte ya da çok az farklılıklar göstermektedir. Mesela *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 9 Nisan tarihli sayısındaki haber Çeşme, Çiftlikköy ve Alaçatı'daki ölü sayısına dair yukarıdaki bilgileri doğrularken, Çeşme'deki yaralı sayısı 10 fazla verilmiştir⁶⁸. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Dennis, İstanbul'da bulunan Büyükelçi Earl of Dufferin'e gönderdiği 12 Temmuz 1881 tarihli konsolosluk raporunda Çeşme ve civarında 55 kişinin hayatını kaybettiğini, 145 kişinin de ağır bir şekilde yaralandığını bildirmiştir. Konsolosa göre Çeşme'de yıkılan ya da büyük oranda hasar gören evlerin sayısı ise 8.340'tır⁶⁹. Sakız'dan İngiltere Sefaretine gönderilen başka bir yazıda ise Çeşme kazasında tahminen 5.000 evin harap olduğu ve 70 civarında insanın hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Ayrıca Çeşme Kazasında bulunan binaların yarısının harap olduğunu ve afetzedelerin şiddetli korku sebebiyle evlerine girmeye cesaret edemedikleri bildirilmiştir. Çeşme'de harap olan binaların, mevcudun yarısına tekabül etmesi, depremin şiddetinin Çeşme'de dahi ne derece büyük olduğunu göstermektedir⁷⁰. *The Constantinople Messenger* gazetesine gönderilen 12 Mayıs tarihli yazıya göre Çeşme'de 10, Alaçatı'da 25 ve Çeşme'nin güney kısmında bulunan ve sadece Hıristiyanların yaşadığı Çiftlikköy'de 25 olmak üzere toplam 60 kişi hayatını kaybetmiştir. Çiftlikköy'de bulunan 950 evden 920'si tamamen yıkılmıştır. Bu köy dağınık olduğundan ölü sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmiştir. Ayrıca gazete Çiftlikköy'ün yanı sıra 7 köyün daha depremden etkilendiği, ancak Çiftlikköy'deki zararın diğer 7 köyün zararının toplamına denk olduğu belirtmiştir⁷¹.

Depremde Çeşme ve civarındaki ölü sayısının Sakız Adası'na nazaran bu kadar az olmasının sebebi konusunda 7 Nisan tarihli *İmpartial* gazetesinin paylaştığı bilgi önem arz etmektedir. Çünkü bu habere göre öğle vakitlerinde gerçekleşen deprem sırasında Çeşme ve Alaçatı halkının dönemin efsane gemisi Aya Evangelistra'yı ziyaret etmek amacıyla deniz kenarında toplanması, ölü sayısının az olmasını sağlamıştır⁷².

Sakız'da olduğu gibi Çeşme'de de bazı kamu binaları hasar görmüştür. Alaçatı nahiyesi hükümet konağı tamamen yıkılırken, Çeşme kazası hükümet konağı içinde oturulamayacak derecede büyük hasar görmüştür. Kamu binalarının depremde yıkılması ya da hasar görmesi, Sakız ve Çeşme'de resmi işlerin aksamasına sebep olmuş ve devlet memurlarını zor durumda bırakmıştır. Devlet memurları vazifelerini geçici bir müddet ahşap olarak inşa edilen

⁶⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 840, 12 Ca 1298.

⁶⁹ *TNA, F.O.*, 195/1378, sayı 31, 12 Temmuz 1881.

⁷⁰ *BOA. Y..PRK.EŞA.*, 2/72, 29 Z 1298.

⁷¹ *The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 55, 25 Mayıs 1881.

⁷² Gezin 2009, s.92.

barakalarda zor şartlarda devam ettirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Diğer taraftan Sakız'da hükümet konağına ait evrak mahzeninin önemli bir kısmının yıkılmasıyla resmi evrak ve kayıt defterleri açıkta kalmıştır. Ambarların yıkılması neticesinde ise ticari eşyanın bir kısmı açıkta kalmış, bu durum tüccarları zor durumda bırakmıştır. Kış mevsiminin gelmesiyle birlikte barakalarda devlet işlerini yürütmek pek mümkün olmadığı gibi resmi evrakı ve ticari eşyayı yağmurdan korumak daha da zorlaşmıştır⁷³.

Kullanılan yapı malzemeleri, binaların depremden ne derece etkilendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Taş yapılar ağır hasar görürken, kerpiç evler ile iri taş dizilerinden oluşan, genellikle çok sağlam yapılmış eski Ceneviz evleri çok az zarar görmüştür. Küçük sütunların üzerine oturtulmuş çan kuleleri ise hasar görmemiştir. Ancak yığma çan kuleleri ile minareler bir öncekiler kadar dayanıklı olmadığından bu tür yapıların hepsinin tepeleri depremde yıkılmıştır. Pek çok köyde taş üstüne taş kalmazken ve her taraf moloz yığınlarıyla dolarken, kat kat kemerleriyle kiliselerin genelde ayakta kalmayı başarmıştır. Sıra sıra kemerlerden oluşa kilise kuleleri de ayakta kalmayı başaranlar arasındadır. En fazla hasar gören yer ise 2 ila 4 metre genişliğindeki eski kentti. Burada döküntüler üst üste yığılmıştı. Dış duvarlarında fazla bir hasar görünmeyen sağlamca inşa edilmiş bazı binaların iç duvarları, tavan ve tabanları büyük yıkıntı halindeydi. Köylerde de içi olduğu gibi yıkıldığı halde cepheleri iyi durumda olan evlere sık rastlanmaktaydı. Depremın yol açtığı hasarın derecesi bakımından yerleşim birimlerinin konumlarının da önem arz ettiği söylenebilir. Örneğin kayalık bir tepenin üzerinde bulunan Kalkios, çevresindeki köylere göre çok az hasar görmüştür. Lithi'de ise kayalık tepenin üzerindeki yapılar, düz yerlerde bulunanlara göre daha az etkilenmiştir⁷⁴.

Sonuç

3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme depremi, Sakız Adası'nın üçte ikisinin harap olmasına yol açmıştır. Özellikle Kalimasya, Nenita, Tiymina ve Tolopotami köyleri yerle bir olmuştur. Deprem en çok adanın güney, orta ve doğu kısımlarını etkilemiştir. Depremın etkili olduğu bu bölgelerde evler ya tamamen yıkılmış ya da oturulamayacak hale gelmiştir. Bu nedenle depremde en az 30.000 insan açıkta kalmıştır. Deprem öncesinde en az 70.000 nüfusa sahip olan Sakız Adası, bu yıkıcı depremde 1000'e yakını şehir merkezinde olmak üzere en az 5.000 insanını kaybetmiştir.

⁷³ Alaçatı hükümet konağı tamamen yıkıldığından, depremden sonra buradaki devlet memurları kiralanılan bir binada nahiye işlerini görmeye başlamıştır. *BOA*, İ.ŞD., 72/4222, 21 Ra 1302; ŞD., 1380/24, 29 Z 1299; ŞD.DH., 1380/12, 6 B 1299; İ.DH., 888/70691, 27 Ş 1300.

⁷⁴ Vogt 2001, s.51-51.

Selahattin Satılmış

Bu yönleriyle Sakız Adası tarihinin en büyük depremini yaşamış ve çok büyük acılar, sıkıntılar çekmiştir. Aynı zamanda 1881 depremi Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda 1822'de Halep'te yaşadığı depremden sonraki en büyük ikinci deprem olma özelliğine sahiptir. Deprem, Sakız'ın yanı sıra Çeşme kazasını da ciddi bir şekilde etkilemiş, kazada bulunan evlerin yarısından fazlasının yıkılmasına ve oturulamayacak hale gelmesine, 50 insanın da hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Çeşme kazasının uğradığı hasara nazaran burada yaşanan can kaybı az olmuştur. Depremin yol açtığı büyük boyuttaki can kaybı ve deprem sonrasındaki kargaşa esnasında yaşanan yoğun göç, adanın demoğrafik yapısını ciddi bir şekilde etkilemiştir; adanın nüfusu nerdeyse yarıya düşmüştür. Bu durumun adayı özellikle ticaret ve tarımsal faaliyetler bakımından olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

A- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî Evrâkı (A.MKT.MHM), 346/42, 18 B 1282.
Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO), 968/72579, 23 M 1315.
İrâde Dâhiliye (İ.DH), 827/66601, 17 Ca 1298; 830/66836, 27 B 1298; 836/67296, 16 Za 1298; 841/67641, 11 M 1299; 888/70691, 27 Ş 1300; 910/72295, 13 Ca 1301; 979/77322, 8 Ca 1303.
İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD), 58/3326, 16 C 1299; İ.ŞD., 65/3849, 4 M 1301; İ.ŞD., 72/4222, 21 Ra 1302.
İrâde Hâriciye (İ.HR), 297/18826, 12 Ş 1302.
İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS), 79/3464, 14 Ş 1302.
Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye (ŞD. DH), 1380/12, 6 B 1299.
Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 1380/24, 29 Z 1299; 2343/22, 9 L 1298.
Yıldız Esas Evrâkı (Y.EE), 78/143, 17 Ca 1298.
Yıldız Perâkende Askeriye (Y.PRK.ASK), 6/72, 13 Ca 1298; 7/15, 18 C 1298.
Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrâkı (Y.A.RES), 10/30, 3 Ca 1298; 10/43, 8 Ca 1298; 78/143, 17 Ca 1298.
Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrâkı (Y.MTV), 6/4, 6 Ca 1298; 17/28, 13 Ca 1302.
Yıldız Perâkende Evrâkı Askeri Maruzât (Y.PRK. ASK), 7/15, 18 C 1298.
Yıldız Perâkende Evrâkı Y..PRK.EŞA., 2/72, 29 Z 1298.
Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.PT), 1/76, 30 Z 1298.
İngiliz Ulusal Arşivi (The National Archives-TNA)
Foreign Office (F.O.), 195/1378, sayı 31, 12 Temmuz 1881; sayı 39, 28 Ağustos 1881.

B-Süreli Yayınlar

Salnameler

H. 1302. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Salnamesi.

Gazeteler

Ceride-i Havâdis, sayı 231, 30 N 1269.

Rûznâme-i Ceride-i Havâdis sayı 610-619, 5-18 Za 1283.

Tercüman-ı Hakikat, sayı 381, 8 L 1296; sayı 555, 11 Ca 1297; sayı 664, 20 N 1297; sayı 840, 12 Ca 1298; sayı 841, 13 Ca 1298; sayı 847, 20 Ca 1298; sayı 864, 12 C 1298; sayı 894, 17 B 1298; sayı 949, 23 N 1298; sayı 954, 29 N 1298; sayı 964, 13 L 1298; sayı 965, 14 L 1298.

The Constantinople Messenger Vol I, sayı 48, 6 Nisan 1881, sayı 50, 20 Nisan 1881; sayı 51, 27 Nisan 1881; sayı 53, 11 Mayıs 1881; sayı 55, 25 Mayıs 1881.

The Eastern Express Vol III, sayı 42, 17 Ekim 1883.

C- Kitap ve Makaleler

Alkan 1999

Mehmet Ö. Alkan, "Toplumsal ve Siyasal Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine", *Toplumsal Tarih*, sayı 70, s.11-17.

Selahattin Satılmış

- Ayhan 1988 Esra Ayhan vd., *Türkiye ve Dolayları Deprem Katoloğu, 1881-1980*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gezgin 2009 İsmail Gezgin, *Tarih Boyunca Çeşme, Şenocak Yayınları*, İzmir.
- Oğuzoğlu 2000 Yusuf Oğuzoğlu, “Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi”, *Bursa Defteri*, sayı 4, s.72-80.
- Örenç 2009 Ali Fuat Örenç, “Sakız Adası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s.6-10.
- Özcan 2002 Besim Özcan, *Bursa Afetleri*, Erzurum
- Öztin 1994 Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi, Ankara.
- Pınar ve Lahn 1952 Nuriye Pınar ve Ervin Lahn, *Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu*, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayınları, Ankara.
- Sannav 2004 Sabri Can Sannav, “1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmanı”, *Tarih Dergisi*, XXXIX, s.321-335.
- Satılmış 2012a Selahattin Satılmış, “Osmanlı’da Afet Yönetimi Örneği: 1883 Çeşme ve Urla Depremi”, *History Studies*, Vol 4/1, s.503-527.
- Satılmış 2012b Selahattin Satılmış, *Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Manisa.
- Soysal vd. 1983 H.Soyсал vd., *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Katalogu (MÖ.2100-MS. 1900)*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Tozlu 2001 Selahattin Tozlu, “Erzurum Tarihinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, Globus Yay., İstanbul, s.93-118.
- Vogt 2001 Jean Vogt, “Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik: Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven - Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.13-58.
- Yazıcı 2001 Nesimi Yazıcı, “Ocak 1898 Balıkesir Depremi Oluşu ve Sonrası”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, Globus Yay., İstanbul, s.153-195.
- Yıldız 2001 Mehmet Yıldız, “1855 Bursa Depremleri”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, Globus Yay., İstanbul, s.124-130.
- Yılmazçelik 2005 İbrahim Yılmazçelik, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde (Anadolu’da) Meydana Gelen Tabii Afetler”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (Eylül 2002)*, c. II, Kısım:1, Ankara, s.676-679.

Selahattin Satılmış